

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. КАРАЗІНА

№ 854
Серія ФІЛОЛОГІЯ

ВИПУСК 57

Заснований у 1965 році

Харків-2009

Структурні рівні мови в лінгвістичному висвітленні

Брус М. П.	Історія голосних редукованих звуків	80
Хмара Г. В.	Зміни в семантичній структурі слова в ході метонімічного перенесення (на прикладі назв одягу і взуття в сучасній українській мові)	85
Мерінов В. В.	Грамматична синонімія в іменниках-неістотах (на матеріалі іменників на позначення трав'янистих рослин)	89
Бокатенко І. А.	Складнопідрядні умовні речення зони периферії	94
Галунова Н. М.	Засвоєння лексики в онтогенезі	99
Донець М. М.	Аксіологічний аспект конотації	103
Лавриненко А.	Вниунуть в слово... (К семантической истории лексемы <i>брегъ</i> (<i>берегъ</i>))	108

Мова художньої літератури: структурний та функціонально-семантичний аспект

Філон М. І.	«Заповіт» українського поета-пророка	114
Череп І. А.	Символічне значення назв птахів у поетичних творах В. Герасим'юка	125
Шумейко О. А.	Жаргонізми та вульгаризми як засіб творення комічного в українській поезії кінця ХХ ст.	128
Кизима Т. П.	Словообрази руху як складники концепту ЧАС поезії Оксани Забужко	132
Удовенко Л. О.	Художня деталь як засіб образності в мові публіцистичних творів Михайла Грушевського (березень-квітень 1917 року)	136
Полянецька Г. В.	Концепт ДЕРЕВО ЖИТТЯ в поезії І. Калинця: семантика, структура, функціональні особливості	139
Ткаченко Л. Є.	Особливості художньої реалізації міфологічних інтенцій назв на позначення часу, простору та героїв у романі О. Ільченка "Козацькому роду нема переводу..."	143

Проблеми термінознавства і термінографії

Снігир Р. О.	Терміни „танець” та „хоровод” в українській хореографічній лексиці	149
Купріянов Є. В.	Діахронічний аспект параметризації спеціальної лексики у паперових словниках	152
Бобро М. П.	До проблеми термінології сучасної журналістики та ЗМІ	159

Структурні рівні мови в лінгвістичному висвітленні

УДК 811.161.2'344

М. П. Брус
Івано-Франківськ

Історія голосних редукованих звуків

Брус М. П. Історія голосних редукованих звуків. У статті розкрито історію голосних редукованих звуків та їх вплив на становлення фонологічної й фонетичної систем української мови. Викладено факти, якими оперує історична фонологія для висвітлення еволюції редукованих звуків. І найбільше подано цінних спостережень та зауважень Ю. Шевельова щодо функціонування редукованих звуків на українському ґрунті. Відзначено, що в подальшому накопичені й нові факти з історії голосних редукованих звуків дадуть змогу цілісно й безкомпромісно представити і хронологізувати всі зумовлені їх занепадом фонологічні й фонетичні процеси української мови.

Ключові слова: давньоукраїнська мова, голосні редуковані звуки.

Брус М. П. История гласных редуцированных звуков. В статье раскрыта история гласных редуцированных звуков, их влияние на становление фонологической и фонетической систем украинского языка. Изложены факты из истории фонологии, существенные для раскрытия эволюции редуцированных звуков. В статье проанализированы ценные наблюдения и замечания Ю. Шевелева относительно функционирования редуцированных звуков в украинском языке. В дальнейшем собранные и новые факты о редуцированных звуках дадут возможность системно представить в хронологическом порядке все обусловленные их упадком фонологические и фонетические процессы украинского языка.

Ключевые слова: древнеукраинский язык, гласные редуцированные звуки.

Brus M. P. The history of the reduced vowels. The article reveals the history of the reduced vowels of Old Ukrainian and its influence on the development of phonological and phonetic systems of the Ukrainian language. The article presents the facts which historical phonology deals with for highlighting the evolution of the reduced sounds. The most valuable observations and remarks of Yu. Shevelyova concerning the functioning of reduced sounds in Ukrainian are cited in the article. It is pointed out that in future the accumulated and new facts from the history of reduced vowels will give an opportunity to completely and uncompromisingly present and chronologically order all the phonological and phonetic processes of the Ukrainian language caused by the decline of the sounds in question.

Key words: Old Ukrainian, reduced vowels.

Здобутками історичної фонології української мови на сьогодні є розкриття й обґрунтування різноманітних праслов'янських, спільно-східнослов'янських, власне українських фонологічних і звукових змін. Наукове опрацювання їх завдячує працям О.О. Потебні, П.Г. Житецького, О.І. Соболевського, О.О. Шахматова, А.Ю. Кримського, С.Й. Смаль-Стоцького, Л.А. Булаховського, М.Ф. Наконечного, В.І. Сімовича й інших учених [див. 12:55–68]. Та найбільшу шану складає творчим напрацюванням у галузі фонології Ю. Шевельову, що систематизували попередні досягнення, представили фонологічні явища в новому баченні, розширили тематику фонологічних студій, збагатили лінгвістику новими поглядами на фонологічні явища, охопили широкий діалектний матеріал, деталізовано розкрили фонологічні й фонетичні процеси дописемного й пи-

семного періодів розвитку української мови [див. 12]. Складність і багатогранність фонологічних досліджень Ю. Шевельова, зосереджених в основних працях «Передісторія слов'янської мови. Історична фонологія загальнослов'янської мови», «Історична фонологія української мови», дали можливість науковцям віднести їх до найбільш повних, аргументованих, фундаментальних розвідок з історичної фонології української мови [див. 2:152–155; 5:62; 4:3–4; 10:735]. А відкриття та осягнення мовознавчого доробку Ю. Шевельова дали право вважати вченого патріархом фонології української мови (діаспорної й вітчизняної) і вченим-лінгвістом світової слави [див. 2:146–156; 5:60–63; 8:147–149; 9:4–5; 15:5], завдяки його плідній різноспрямованій діяльності на мовознавчій ниві [див. 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18].

Одними із важливих фонологічних явищ, розглядуваних в багатьох лінгвістичних студіях, є виникнення, функціонування і занепад слов'янських звуків [ь], [ѣ], оскільки такі процеси, особливо їх занепад, суттєво вплинули на формування фонологічної й фонетичної систем слов'янських мов. На сьогодні еволюція редукованих звуків глибоко й доступно висвітлена, але постійно доповнюється новими фактами й розширює кругозір власного вивчення та наслідків занепаду голосних [ь], [ѣ] у слов'янських мовах.

Історія слов'янських звуків [ь], [ѣ] сягає індоєвропейської доби. Успадковані праслов'янською мовою спільноіндоєвропейські короткі звуки [i], [ū] стали більш короткими в слов'янських мовах і змінилися на редуковані [ь], [ѣ], проте в інших індоєвропейських мовах збереглися, напр.: *vidova > *vьdova > *вьдова* (д.укр.), *vidhāvā* (д.інд.), *vidua* (лат.), *wīduwo* (гот.); *snūsa > *snьxa > *snьxa* (д.укр.), *nurus* (лат.), *snusā* (санскр.), *snur* (д.в.нім.) [див. 1:38-39; 3:100-101]. Перетворення [i], [ū] на [ь], [ѣ] не відбувалося лише в позиції перед та після [j] [див. 12:112]. Звуки [ь], [ѣ] увійшли до голосних середнього підняття, але різних рядів ([ь] – до переднього, а [ѣ] – до непереднього) і сприймалися на спільнослов'янському ґрунті як неоднакові за походженням – утворені з [i], [ū] й постали замість [i], [ū] в сполученнях [ir], [ūr], [il], [ūl] з індоєвропейських [r], [l]. Після розпаду праслов'янської мовної єдності звуки [ь], [ѣ] були успадковані слов'янськими діалектами і зокрема стали характерною ознакою спільного періоду розвитку східнослов'янських мов, залишаючись у них дуже короткими, редукованими, або звуками неповного творення, середньо-високого підняття, у позиції після м'яких приголосних ([ь]) або твердих приголосних звуків ([ѣ]) [див. 3:128-129, 135-138]. На думку Ю. Шевельова, виникнення [ь], [ѣ] припало на IXст., а місцем їх поширення були території східнослов'янських діалектів та деяких південнослов'янських, проте всі слов'янські мови поступово втратили редуковані [ь], [ѣ] [див. 12:112-113]. У цілому ж можна говорити про формування та функціонування редукованих звуків [ь], [ѣ] в додержавний період розвитку української мови, що стали репрезентантами слов'янських фонем /ь/, /ѣ/ і забезпечували дію закону відкритого складу, започаткованого у спільнослов'янський період, оскільки разом з іншими голосними звуками відкривали склади у словах. А точне встановлення періодів постання,

функціонування й занепаду редукованих звуків на українському ґрунті – це завдання майбутніх фонологічних студій.

Редуковані звуки [ь], [ѣ] перейшли у спадок і писемній давньоукраїнській мові та виступали в ній реалізаторами фонем /ь/, /ѣ/, але як короткі голосні звуки почали швидко занепадати й зовсім вийшли з ужитку, що призвело до звуження вокалічної системи давньоукраїнської мови. Передумовами занепаду редукованих було збільшення кількості приголосних фонем, а наслідками – зменшення кількості голосних фонем, частоти їх вживання в мові та численна кількість різних фонетичних явищ [див. 12:332-334].

У давньоукраїнській мові, як і в додержавний період, редуковані [ь], [ѣ] характеризувалися неоднаковою звучністю, тому відповідно до сили й тривалості звучання вчені розрізняли сильні й слабкі позиції редукованих [ь], [ѣ]. Сильними голосні [ь], [ѣ] виступали в позиції перед складом зі слабким редукованим (*рьть*, *мьхь*, *днь*, *пнь* тощо), перед сонорними [р], [л], якщо після них стояв приголосний (*вьлна*, *гьрбь*, *шьлкь*, *зьрно* тощо), у складі під наголосом (*сьхнути*, *тьца*, *чьсть*, *рьжь* тощо). У цих позиціях [ь], [ѣ] змінювалися на звуки повного творення [e], [o] (*сьнь* > *сон*, *вьрба* > *верба* тощо). Слабкими для редукованих [ь], [ѣ] були позиції в абсолютному кінці слова (*дочь*, *сынь*, *печь*, *столь* тощо), перед складом з голосним повного творення (*дьва*, *сьто*, *кьнижька*, *правьда* тощо), перед складом із сильним редукованим (*шьвьць*, *сьньмь*, *дньмь* тощо). У таких позиціях голосні [ь], [ѣ] занепадали (*льдь* > *лід*, *рѣчька* > *річка*, *жьньць* > *жнець* тощо). Таким чином, українська мова цілком втратила редуковані [ь], [ѣ]. Слабкі [ь], [ѣ] зовсім зникли, а сильні вокалізувалися й перетворилися в голосні повного творення [e], [o], охопивши поступово всі давні позиції звуків [ь], [ѣ] та різні говори української мови [див. 6:87-94; 7:172-177; 12:308-335].

У цілому процеси занепаду слабких редукованих [ь], [ѣ] і переходу сильних звуків [ь], [ѣ] в [e], [o] характеризувалися послідовністю, тривалістю в давньоукраїнській мові й охоплювали приблизно XI-XIIст., разом з тим, вокалізація сильних [ь], [ѣ] була дещо пізнішою в часі, підготовлена спочатку факультативністю, а потім і занепадом слабких [ь], [ѣ] [див. 3:177-178; 12:334-335]. Давні українські пам'ятки фіксували значну кількість слів з відображенням вказаних явищ, напр.: *день*, *отець* (СП, к̃, к̃г), *камень*, *лесть*

(ГВЛ, 84) і *дни, отня* (СП, к̄, к̄о), *правда, княгини* (ИЛ, 517, 522). А відсутність редукованих звуків у словах стала свідченням того, що процес занепаду голосних [ь], [ъ] набув активного, масштабного й незворотного характеру в давньоукраїнській мові, напр.: *кто, отець, братню, гривень, княжь, все, отложиша, вервь, всакыѣ* (ПР, 347).

Занепаду піддавалися спочатку слабкі редуковані, які ніколи не чергувалися із сильними (*к̄н̄язь, вдова*), а пізніше зникали й інші редуковані в різних позиціях (*ночь, душно*). Траплялося й незначні відхилення від цього явища, що зумовлювалися впливом аналогії. Так, відповідно до слів *льбь, рьть, мъхь* (*лоб, рот, мох*) звук [о] розвинувся і в словах *льба, рьта, мъха* (*лоба, рота, моху*). Однак після занепаду редукованих [ь], [ъ] українські писемні пам'ятки ще довгий час відображали написання літер ь, ъ в середині і в кінці слів, але [ь], [ъ] тоді не мали уже ніякого звукового значення. Занепад редукованих і порушення традиції їх вживання виражалися в пропуску [ь], [ъ] незалежно від їх позиції, у появі [ь], [ъ] там, де їх раніше не було, у зміні сильних [ь], [ъ] на [е], [о], у втраті вимови слабких і злитті вимови секундарних [е], [о] з вимовою етимологічних [е], [о] [див. 3:178-180]. Пам'ятки української мови відображали довільне вживання літер ь, ъ після занепаду редукованих, але найчастіше фіксували одні й ті ж слова зі збереженням і втратою редукованих або зі сплутуванням голосних повного творення з голосними неповного творення, напр.: *вси, все* (ЄЄ, 1 зв.), *члвчскаго, члвчскыи* (ЄЄ, 3, 3 зв.), *никто, никто* (ЄЄ, 3 зв.), *оучьникь, оученика* (ЄЄ, 2 зв.), *тьбе, тебе* (ЄЄ, 3 зв.).

Специфічними особливостями в давньоукраїнській мові відзначалися занепад та вокалізація редукованих [ь], [ъ] перед і після сонорних [р], [л]. Позиція голосних [ь], [ъ] перед [р], [л], коли після [р], [л] розміщувався склад з голосним повного творення, була сильною, тому в цій позиції звуки [ь], [ъ] розвинулися в [е], [о], напр.: *търгы > торги, вършина > вершина* [див. 12:366-367]. Якщо ж сполучення [ьл], [ъл], [ьр], [ър] стояли перед приголосними з редукованими [ь], [ъ], то із занепадом останніх для компенсації довготи після цих сполучень могли виникати голосні [е], [о], аналогічні попереднім, напр.: *тълкь > толок, търнь > терен*. Таким чином, утворювалися звукосполучення *ере, еле, оро, оло*, що отримали в наукових досліджен-

нях назву "друге повноголосся" [див. 3:181-184; 7:192-196; 12:368-376]. Явище другого повноголосся рідко фіксували пам'ятки давньоукраїнської мови, напр.: *молюня* (ЛЛ, 45). На сучасному етапі воно відобразилося в декількох українських словах (*терен, толок, зерен* тощо), а найбільшою мірою, порівняно зі всіма східнослов'янськими мовами, представлено в російській (*веревка, золотка, бес-толочь, тереть* тощо).

Після сонорних [р], [л] редуковані [ь], [ъ] в сильній позиції змінилися на [е], [о], що відобразило й найбільш давні писемні пам'ятки, але не послідовно, напр.: *кровь* (СП, лг), *кресть* (ГВЛ, 83) і *хрьстьяноу, кръвь* (Изб 1076, 151, 219). Така зміна стала характерною рисою усіх східнослов'янських мов, напр.: *глотка* (укр., рос., білор.). Натомість у слабкій позиції звуки [ь], [ъ] після [р], [л] дали різні рефлексії на східнослов'янському ґрунті – у російських говорах переважно [е], [о], як і сильні [ь], [ъ] (*тревожити, дрожати*), в українських – [и] (*тривожити, дрижати*), а в білоруських – [ы] (*трывожити, дрыжати*) [див. 7:196-202]. Звук [и] після [р], [л] подекуди фіксували й давньоукраїнські пам'ятки, напр.: *христіаномь* (ГВЛ, 105), *гримлють* (СП, ѳ). За припущенням учених, сполуки [ри], [ли] поширювалися зі сходу України по всій її території [див. 12:592]. Написання деяких слів з іншими рефлексіями [ль], [рь], [лъ], [рль] в сучасній українській мові зумовлене переважно впливом спількореневих слів або форм слова, напр.: *блоха, сльоза, хреста* відповідно до *блѡх, сльѡзи, хрѣст* [див. 3:185-187; 12:594-598]. Загалом сонорні [р], [л], а також [м], [н], як засвідчують наукові дослідження, у порівнянні з іншими приголосними, майже не зазнавали спрощення, тому перед ними чи після них здебільшого появлялися голосні звуки [див. 12:463-478]. Цей процес, розпочатий наприкінці давньоукраїнської доби, набув далі регулярного характеру, що зумовлювалося дією тенденції до повного усунення складів з двома верхів'ями звучності [див. 12:585-603].

У деяких словах занепад редукованих після сонорних призводив до виникнення приставних звуків перед сонорними, здебільшого [і], [о], напр.: *мьгла > імла, рьжа > іржа, Въручи > Овруч* [див. 7:181-186]. Крім того, приставний [і] міг появлятися й перед іншими приголосними із занепадом після них редукованих (перед *к, с, ш*). Однак пам'ятки давньоукраїнської мови рідко фіксували сло-

ва з таким
Илва (ГЕ 1
(ПВЛ, 112)

Редуко
перед голо
менників та
був сильни
[і] уподібн
куляція [і]
голосних
з артикуляц
ськати. Т
писемними
186), в ьн
ними насл
мовами [ди

Як відо
переходили
в деяких ви
проваджува
лягали заг
лізації, хоч
12:345-346
звуки [ь], [ъ]
пью > п'ю,
кладів зі с
в давньоук
а сильні [ь]
в [и], [ы], н
ній, * belyj
3:188; 7:202
ся з [ь], [ъ]
ми, а звуки
[ы], – напр
[ь], [ъ] бул
Пізніше ре
чайні звуки
напр.: новь
чи > гаряч
кож зазнал
сучасне [и]
що), однак
шуться з і.

1. Во
мут А. Й
К.: Наук
2. Гр
Павло Гр
3. Іст
В. М. Рус
1979. —
4. Ма
тура. — 2
5. Ма
вослово.

ва з такими змінами й непослідовно, напр.: *Изва* (ГЕ 1283, 133), *Льто* (ПВЛ, 112), *Ръша* (ПВЛ, 112) [див. 3:198–200].

Редукований [ъ] піддавався зміні в позиції перед голосним [і] на стику слів. У кінці прийменників та префіксів перед [і] редукований [ъ] був сильним, але внаслідок взаємодії зі звуком [і] уподібнювався до нього. Разом з тим, артикуляція [і] розвивалася в напрямі до вимови голосних непереднього ряду і зближувалася з артикуляцією звука [ы], напр.: *сыскати* > *сыскати*. Така зміна була засвідчена давніми писемними пам'ятками, напр.: в *ыстобѣ* (ИЛ, 186), в *ынь законъ* (ЛЛ, 72), і успадкована з різними наслідками всіма східнослов'янськими мовами [див. 3:190–191].

Як відомо, давні короткі звуки [i], [i̯] не переходили в [ъ], [ъ] перед і після [j], але в деяких випадках (на стику морфем, слів) запроваджувалися [ъ], [ъ] перед і після [j] та підлягали загальним правилам занепаду й вокалізації, хоч і виявляли певні особливості [див. 12:345–346]. У давньоукраїнській мові слабкі звуки [ъ], [ъ] занепади перед [j], напр.: *rĭji > *ню* > *н'ю*, *zĭiĭje > *житък* > *життя* (прикладів зі слабким редукованим [ъ] перед [j] в давньоукраїнській мові не засвідчено), а сильні [ъ], [ъ] вокалізувалися й змінювалися в [и], [ы], напр.: *sinĭjъ > *sinĭi > *сини* > *синій*, *bĕljĭjъ > *bĕljĭi > *бѣљи* > *білий* [див. 3:188; 7:202–206]. Звуки [и], [ы], що утворилися з [ъ], [ъ] перед [й], називалися редукованими, а звуки [ъ], [ъ], з яких виникли такі [и], [ы], – напруженими. Однак голосні [и], [ы] з [ъ], [ъ] були коротшими від давніх [и], [ы]. Пізніше редуковані [и], [ы] змінилися на звичайні звуки [и], [ы], що злилися в одному [и], напр.: *новъи* > *новъи* > *новий*, *горъчи* > *горъчи* > *горячий*. Прикметники м'якої групи також зазнали зміни редукованого [и] ([i̯]) на сучасне [и] в закінченнях (*синий*, *давний* тощо), однак під впливом орфографії вони пишуться з *i*. А в іменниках третьої відміни на

давньоукраїнському ґрунті редукований [и] мав два рефлекси (*печѣи* > *печѣи* > *печей* і *печій*), але закономірна зміна давнього [и] ([i̯]) на сучасне [и] поширилася лише в південно-західному наріччі української мови (*вістий*, *доповідий* тощо), а в інших регіонах і в сучасній українській літературній мові замість [и] вживається [е] (*вістей*, *доповідей* тощо). На давньоукраїнському ґрунті редукований [ъ] вживався і після [й], напр.: *бои* (*бойъ*), *воиско* (*войско*). Із занепадом редукованих він зник у слабкій позиції, а в сильній перетворювався на голосний [е], напр.: *бойъа* – *бійця*, *яйъа* – *яйця*, *бойъъ* – *босць*, *яйъъ* – *яець* [див. 3:187–190; 7:202–206; 12:345–364].

У цілому з долею редукованих звуків [ъ], [ъ] пов'язана більша частина фонологічних і фонетичних змін давньоукраїнської мови. Із занепадом їх перестав діяти закон відкритого складу, крім відкритих складів виникли й закриті склади, скоротилася кількість складів у словах, голосні й приголосні звуки піддалися різноманітним фонетичним змінам. Такі процеси мали регулярний, всеохопний і поступовий характер та дали різні результати, що відобразилися і в сучасній українській літературній мові [див. 1:86–92; 3:192–228; 12:388–423, 429–437].

Самі голосні редуковані звуки [ъ], [ъ] залишилися в минулому і сучасній українській літературній мові не відомі, але пізнання процесів виникнення, функціонування й занепаду їх необхідне для української лінгвістичної науки. Розкриття їх є важливим, оскільки проливає світло на становлення фонологічної й фонетичної систем української мови і залишається актуальним, бо при встановленні нових писемних, діалектних, міжмовних та інших фактів з історії редукованих [ъ], [ъ] стають можливими комплексна, виражена оцінка і хронологія всіх мовних явищ, викликаних занепадом редукованих голосних звуків в українській мові.

Література

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов : [монографія] / [Багмут А. Й., Коломієць В. Т., Крищенко А. П., Лукінова Т. Б. та ін. ; за ред. О. С. Мельничука]. — К. : Наукова думка, 1966. — 596 с.
2. Грищенко П. Професор Юрій Шевельов. (Штрихи до портрета видатного мовознавця) / Павло Грищенко // Київська старовина. — 1998. — № 6 (324). — С. 146–158.
3. Історія української мови. Фонетика : [монографія] / [М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко ; відповід. ред. В. В. Німчук]. — К. : Наукова думка, 1979. — 368 с.
4. Масенко Л. Свято мовознавства в Україні / Лариса Масенко // Українська мова та література. — 2003. — № 18 (322). — С. 3–4.
5. Масенко Л. Юрій Шевельов – видатний український мовознавець / Лариса Масенко // Дивослово. — 2003. — № 1. — С. 60–63.

6. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [пер. с франц.; под ред. С. Б. Бернштейна]. — [2-е изд.]. — М.: Изд. группа "Прогресс", 2000. — 492 с.
7. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис): [монографія] / Г. М. Півторак. — К.: Наукова думка, 1988. — 280 с.
8. Присяжний М. Спроба прикладної реабілітації / Михайло Присяжний // Дзвін. — 1990. — № 9. — С. 147—149.
9. Соловей О. За глухою стіною / Оксана Соловей // Українська мова та література. — 2003. — № 18 (322). — С. 4—5.
10. Українська мова: [енциклопедія] / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П., Карпіловська С. А., Вихованець І. Р. та ін.]. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 735—736.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — 160 с.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; [переклад з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка]. — Харків: Вид-во "Акта", 2002. — 1054 с. — (Серія "Класика Української Науки").
13. Шевельов Ю. Під тінню совиных крил / Юрій Шевельов // Урок української. — 2008. — № 5—6. — С. 11—13.
14. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Юрій Шевельов. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. — 132 с.
15. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус / Юрій Шевельов; [ред. Людмила Тарновецька]. — Чернівці: «Рута», 1998. — 208 с.
16. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не виборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії / Юрій Шевельов // Історія української мови: [хрестоматія] / [упорядники С. Я. Ермоленко, А. К. Мойсієнко]. — К.: Либідь, 1996. — С. 191—205.
17. Shevelov G. Y. A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic / G. Y. Shevelov. — New York: Columbia University Press, 1965.
18. Šerech Yury. Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen / Yury Šerech. — Lund, 1952. — 171 s.

Список умовних скорочень

- ГВЛ – Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / [за ред. чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра]. — К.: Наукова думка, 2002. — 400с.
- ГЄ 1283 – Галицьке Євангеліє 1283 р.
- ЄЄ – Євсевієве Євангеліє: наукове видання / [відп. ред. В. В. Німчук]. — К.: Київський славістичний університет, 2001. — 320 с. — (Пам'ятки української мови XIII ст. Серія канонічної літератури).
- Изб 1076 – Изборник 1076 года / [издание подготовили В. С. Гольщенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов]; под ред. С. И. Коткова. — М.: Изд-во «Наука», 1965. — 1094 с.
- ИЛ – Ипатьевская летопись. — М.: Изд-во "Языки русской культуры", 1998. — (Полн. собр. русских летописей).
- Т. II. — 1998. — 648 с.
- ЛЛ – Лаврентьевская летопись. — М.: Изд-во "Языки русской культуры", 1997. — (Полное собрание русских летописей).
- Т. I. — 1997. — 496с.
- ПВЛ – Повесть временных лет / [под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. — М. — Л.: Изд-во АН СССР, 1950.
- Ч. 1: Текст и перевод. — 1950. — 405 с.
- ПР – Правда русская / [под ред. акад. Б. Д. Грекова]. — М.; Л.: Институт истории АН СССР, 1940.
- Т. I: Тексты. — 1940. — 460 с.
- СП – Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова / [підготовка давньоруського тексту і примітки В. В. Німчука]. — К.: Дніпро, 1982. — 78с.